Pârvu Boerescu

DIN NOU DESPRE A ARĂTA, A ARETA, A ARRETA, ARĂTOS

Într-un număr anterior al revistei *Limba română* (2007, nr. 1, p. 3–18) am propus pentru rezolvarea etimologiei verbului *a arăta* două noi etimoane în loc de unul singur, anume: 1) lat. *ēlĭtāre* „a arăta (vrăjitorii)/ a face semne (magice)”, cuvânt atestat în latina târzie din Galia[1], derivat popular al verbului *lĭtāre* „a avea/ a da/ a manifesta (în exterior) semne (bune)” şi 2) lat. pop. **arreptare* „a ataca, a critica, a chema în judecată, a reproşa, a mustra, a învăţa” (cf. lat. mediev. *arretare* [*arretati* „acuzaţi”] (Du Cange, V, 637); cf. v. fr. şi fr. dial. *reter*, *retter*, v. sp., v. occ. *reptar* etc. „a acuza, a învinui”, dar care nu provine din lat. *repŭtare* „a socoti, a număra; a reflecta, a se gândi” (cf. REW[3], nr. 7232; FEW, X, 79, 280 etc.), ci din lat. *arreptus*, participiul pasiv al verbului lat. *arripiō*, *-ĕre*, care, pe lângă înţelesul său generic de „a apuca, a prinde (fr. *saisir*)”, mai înseamnă şi „a ataca (prin vorbe), a critica, a chema în judecată, a acuza; a învăţa”[2].

Verbul *a arăta* se singularizează în istoria lingvisticii româneşti prin numărul imens de ipoteze etimologice propuse. Cu câteva puţine excepţii[3], toate au în

[1] La Gregorius (Grégoire) din Tours (sec. VI), cf. *Thesaurus linguae latinae* (vol. V, 2, fasc. III, Lipsiae, 1933, p. 393), cu următorul citat: *magicis artibus te elitandum putasti* „te-ai gândit ca să arăţi (nişte) înşelătorii vrăjitoreşti” (cf. Gregorius episcopus Turonicus, *Gloria Martyrum*, în MGH, I, p. 542/37–38). O dovadă în plus că latina populară târzie era relativ unitară în toată Romania, din Galia până în Dacia, ar fi sensul *românesc* „a se aprinde” al verbului lat. *apprehendere* „a lua”, care este atestat pentru prima oară tot la Grégoire de Tours (cf. Sala, IELR, p. 51).

[2] V. fr. *reter, retter* „a provoca” şi v. prov. *reptar* „a acuza” pot fi derivate regresive din lat. târz. şi mediev. **arreptare* id. sau ar putea proveni din lat. pop. **reptare* = lat. *raptare* „a duce cu forţa (târând), a acuza etc.”, influenţat fonetic şi semantic de lat. *arreptus* „atacat, acuzat, chemat în judecată” (*arripio*), *correptus* „înhăţat (prins), acuzat, blamat, mustrat etc.” (*corripio*), *correptor* „cel care critică, cenzor”. Astfel, **reptare* a devenit omonim cu *reptare* „a târî”.

[3] Vezi, de exemplu, E. Çabej, SE, II, 1976, 73, 436–437: < alb. (gheg. înv.) *arëtonj, me arrëtuem* „cogitare, simulare etc.” < gr. biz. *ἀρετή* „virtute, vigoare, curaj”, cf. alb. (înv.) *arrëtí = mjeshtri* „pricepere, meşteşug, artificiu, şmecherie” [mai curând din lat. **arratare* < *ratus (reor)* „a socoti, a gândi”]; M. Vinereanu, DEIE, 87: origine traco-dacă, cf. cymr. *arddangosfa* „a arăta a expune”[!!] [...] PIE **ar(e), arə-* [...] (IEW, 55) [...] **aredh* (IEW, 59), cf. v.irl. *no-raidiu, no-radim* „înţelept, învăţat”[!], got. *rodjan* „a vorbi”, alb. *ruaj* (aor. *ruajta*) „a păzi, a avea grijă de”[!] [etc.]; P. Dincă, DERD, 35: origine dacă, cf. germ. *raten* < v. germ. *ratan*, sued. *råda* [etc.] „a sfătui”[!], galez. *rhithio* „a arăta[?!], a părea” = [„to appear, to seem, to conjure”!], [...], let. *rādīt* „a arăta, a indica” [*es rādu, tu rādi, viņš rāda, mēs rādām, jūs rādāt, viņi rāda* „eu arăt, tu arăţi, ... ei arată”, cf. lit. *ródyti*: *àš ródau, tù ródaĩ, jìs ródo, mẽs ródome, jũs ródote, jie ródo* „eu arăt etc.” Totuşi, unui *d* din limbile baltice îi corespunde un *d* românesc: rom. *doină*, cf. let. şi lit. *daina*!].

LR, LXIV, nr. 1, p. 3–36, Bucureşti, 2016

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

vedere numai etimoane latineşti, care însă nu sunt satisfăcătoare, fie din motive fonetice, fie din motive semantice, fie din ambele motive la un loc. Efortul nostru a fost încurajat de un scurt pasaj din lucrarea fundamentală a acad. Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române* (2005, p. 122): „În primul caz [în cazul verbului *a arăta*] numărul mare de soluții etimologice poate avea o explicație subiectivă (fiind cuvinte frecvente, greu de explicat, au atras atenția specialiştilor). În acelaşi timp această situație poate avea şi o explicație obiectivă: fiind vorba de cuvinte importante, frecvente, ele au putut suferi tot felul de contaminări, produse la început în anumite contexte".

În *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I (2011, p. 118–119), soluția propusă de noi nu a fost nici măcar citată, lucru perfect explicabil prin aceea că cei mai mulți lingvişti nu pot crede şi nici nu sunt pregătiți să accepte că verbul *a arăta* nu ar fi un cuvânt cu o formă inițială unică din care să fi fost derivate celelalte variante. Veritabilă *wishful thinking*, dorința generală a specialiştilor a rămas aceeaşi de peste 150 de ani: găsirea unui singur etimon (incontestabil), prin care s-ar explica toate evoluțiile fonetice şi semantice cunoscute. Rezultatul cercetărilor din această foarte lungă perioadă de timp ne arată însă că idealul unei etimologii „simple", necontestate şi incontestabile, nu numai că nu a fost atins: el a rămas mai îndepărtat decât era acum o sută de ani.

Motivele sunt multiple. Numărul de ipoteze neacceptate sau total inacceptabile ar fi o dovadă a faptului că mai sunt încă multe lucruri neclare. Printre acestea, de exemplu, vocala *ă* din *a ar**ă**ta* (*ar**ă**t, ar**ă**tăm, să ar**ă**te*) ar putea proveni oare dintr-un *a* etimologic, caz în care *ă* accentuat ar fi analogic, ori dimpotrivă, dintr-un *e* accentuat, dacă era precedat de consoana „forte" [r̄] (cf. lat. *reus* = *r̄eus* > rom. *rău*)? De asemenea, mai persistă neclarități privind vocala *e* din *a ar**e**ta* (*eu ar**e**t, tu ar**e**ți, el să ar**e**te*), una dintre variantele regionale ale verbului *a arăta* din aria nordică, rămânând discutabile întrebările dacă vocala *e* este etimologică sau dacă este rezultatul unor evoluții fonetice vechi, în latina dunăreană, ori mai noi, bazate sau pe asimilări succesive şi pe analogii, pe teren românesc, sau/şi pe pronunțarea „moale" a lui *r* sau *rr* [r̄] la început de silabă. Pe de altă parte, în Crişana, tot în aria nordică, este utilizată şi forma *a ar**â**ta (ar**â**t, ar**â**tăm, să ar**â**te)*, al cărei fonetism n-a putut fi explicat mulțumitor până acum, dar care presupune în mod cert pronunțarea „dură" a unui *r (rr)* urmat de *i* în aceeaşi poziție (cf. lat. *riuus* = *r̄iuus* > rom. *râu*). În sfârşit, variantele *a arreta*, *a arrăta*, împreună cu forma prefixată *înarreta* din *Psaltirea Hurmuzachi*, complet ieşite din uz, atestate numai în sec. XVI, aveau în acea vreme multe alte sensuri diferite: „a mustra", „a certa", „a pedepsi"; „a învăța (pe altcineva)"; „a acuza", „a pârî", „a denunța", inclusiv în forma infinitivului lung substantivat. Sensurile arhaice, neobişnuite şi dispărute în prezent ale variantei *a arreta* pot lăsa oricui impresia că avem de a face cu un alt

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

cuvânt, diferit fonetic şi semantic de *a arăta*, dar care la începuturile literaturii noastre scrise se afla în faza finală a contaminării cu acesta din urmă[4].

Formularea din DELR I, 2011, p. 118: etimologie nesigură, probabil lat. **arrectare* (< *rectus*) „a face drept, a îndrepta" reprezintă o importantă concesie făcută lungii „tradiții" etimologice şi lexicografice care începe cu *Tentamen criticum* de August Treboniu Laurian (1840, p. 293, 116), continuându-se prin A. Cihac, DÉDR, I; Laurian şi Massim, DLR; apoi prin DA şi Scriban, DLR, inclusiv prin REW[3], nr. 671 etc., până în zilele noastre, în DEX, MDA, DEXI etc.

Pentru a vedea mai limpede cât de improbabil este etimonul **arrectare*, față de cele spuse de noi în articolul precedent, va trebui să adăugăm câteva detalii care ni se par hotărâtoare. Adjectivul lat. *rēctus* „drept, direct" nu s-a păstrat în limba română. S-a păstrat doar compusul *dīrēctus* „în linie dreaptă, drept, direct", în forma lat. pop. *dērēctus* sau **dĭrēctus* > rom. (înv.) *derept* > *drept,* ar. *d(i)rept*. Pe lângă verbul derivat lat. pop. **dīrēctiāre* (> it. *d(i)rizzare*, sp. *(en)derezar* „a îndrepta" fr. *dresser* „a ridica, a înălța, a ciuli" etc. cf. REW[3], 2645), în latina populară a apărut încă o variantă a acestui verb romanic: **dērēctāre/ *dĭrēctāre*, a cărei existență este probată şi confirmată atât de rom. (înv.) *a derepta*, cât şi de sard. log. *deretare* [= *addderetare, ponner dritu, fagher addderetu* =] „it. dirigere", „a îndrepta", spre deosebire de sard. *adaretzai, addderetzai, aderessai* etc. „raddrizzare, aggiustare", „a îndrepta, a drege" < lat. *directiare* (cf. *Ditzionàriu de sa limba sarda*, online, s.v.).

Din acest exemplu se poate constata că grupul consonantic latin intervocalic *-ct-* se transformă în limba română, f ă r ă e x c e p ț i e[5], în *-pt-*, indiferent dacă este precedat sau dacă este urmat de o vocală accentuată (cf. *lápte* < lat. *lacte/ lac, lactis* ~ *lăptúcă* < lat. *lactūca*; *opt* < lat. *octo* ~ *cuptór* < lat. **coctorium* etc.)[6]. Mai

[4] Acest aspect este posibil să fi fost întrevăzut, fără să fi fost explicat de W. Meyer-Lübke (ZRPh, 10, 1895, 574) şi de I.I. Russu (DR, 11, 1948, 218–222), susținătorii etimonului lat. *elatare*, care nu poate avea nici cea mai mică legătură fonetică cu dr. (înv.) *a arreta*. Ar putea fi invocată în acest sens şi intuiția lui I.-A. Candrea: «O mare parte din cuvintele păstrate încă în limbă apar în textele rotacizante cu un înțeles deosebit de cel de astăzi, şi anume mai apropiat de cel p r i m i t i v. Astfel: *arrăta* „a m u s t r a"...» (*Psaltirea Scheiană*, 1916, I, p. CCCXXXIV [*s.n., P.B.*]).

[5] O etimologie precum *a vătăma* < lat. *victimare* (DLR, XII/I, p. 163) este mai mult decât îndoielnică (cf. Puşcariu, EW, 1865; Ciorănescu, DER, 9182; Papahagi DDA, p. 1255; I.I. Russu, ER, p. 416–417). În aromână, din lat. *victimo*, forma normală ar fi fost **veaptim* (cf. ar. *cheaptin* < lat. *pectino* etc.), nu *vatăm.* Vezi şi celelalte exemple de etimologii inacceptabile cu lat. ***ct*** > rom. ***t***: *deretica* < **directicare*, *nelutatec* < *ne* + lat. **luctaticus* (Puşcariu, EW, 1905, nr. 503, 1169), *întuneca* < **in-nocticare* (Giuglea, 1909, p. 10), *flutura* < **fluctulare* (Diez etc., cf. Puşcariu, *Conv. Lit.*, 44, 1910, p. 536), *împletici* < lat. **implecticare* = *implectere* + *implicare* (Puşcariu, DR, VII, 1931–1933, p. 112) etc.

[6] Vezi şi M. Gaster, *Die Gutturalen*, ZRPh, 2, 1878, 376; Fr. Miklosich, *Consonantismus*, II, 1882, p. 66; I.-A. Candrea, *Le consonantisme*, 1902, p. 88–92; Marius Sala, *Contributions*, 1976, p. 171–185. Vezi, în special, Al. Graur – Al. Rosetti, *À propos du traitement des groupes lat.* CT *et* CS *en roumain*, în BL, IV, 1936, p. 184–185.

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

mult decât atât, prezența lui *p* în grupul *-pt-* precedat de vocală accentuată este atât de normală, încât adverbul *îndărăt* (< lat. *in-de-retro*) are o variantă „hipercorectă" cu *p* epentetic, analogic: *îndărăpt* (cf. *derept* etc.). În consecință, dispariția lui *p* din **arăpt, a **arăpta* < lat. **arrectare* nu poate fi justificată prin nimic, dacă se afirmă că acest etimon ar fi singurul acceptabil.

Prin contrast, evoluția de la lat. *arrectus* [„aufgerichtet" REW^3, 671] „ridicat, înălțat, ciulit"; „încordat, aţâţat, nestăpânit" la sp. *arrecho* „ridicat, țeapăn, rigid, încordat, irascibil, excitat" este normală din punct de vedere fonetic (cf. lat. pop. *dērēctus* > sp. *derecho*) şi prezintă o perfectă continuitate semantică. Verbul derivat sp. *arrechar* păstrează aceleaşi înțelesuri: [„aufrichten, steif sein", *ibid.*] „a ridica, a înălța (îndreptând); a sta țeapăn"; „a supăra, a se mânia, a deveni destrăbălat" (cf. DSp-R şi DRAE). Lat. *arrectus* s-a păstrat şi în vechea franceză: *arroit* „aufgerichtet" (REW^3, 671) „ridicat, înălțat, îndreptat", de asemenea cu evoluții fonetice şi semantice normale.

Legătura stabilită în *Lexiconul Budan* între verbul *a arăta* şi lat. *rectē* „în linie dreaptă, drept", cu gândul la *a face drept, a îndrepta*, are toate caracteristicile unei false asocieri etimologice, al cărei succes de durată a fost cauzat şi întreținut de sinonimia relativă dintre verbele ***a îndrepta*** şi ***a arăta***. În fapt, această sinonimie este strict condiționată de prezența complementului direct „calea" sau „drumul", subiectul propoziției trebuind să fie o persoană ori un pronume personal: *„**Ț-am îndereptat c a l e a** într-acoace..."* (Dosoftei, V. S., 83/2, *ap.* DA, II/I, s.v. *îndrepta*, p. 641) = ***[Eu] ți-am arătat c a l e a** [(dreaptă)...]*. În momentul în care „calea" sau „drumul" nu mai sunt complemente directe, iar subiectul nu mai este reprezentat de o persoană, sinonimia dintre verbele *a îndrepta* şi *a arăta* dispare cu totul: *„Ape şerpuind prin văi adânci... / Şi-**ndreptându-se în cale** / La biserica din vale"* (Alecsandri, P. II, p. 34, *ap.* DA, *locul citat*).

Exemplul metaforelor date de S. Puşcariu în DA, I/I, s.v. *arăta*, p. 225, în sprijinul etimonului lat. **arrectare*: „După coama munților **se arată** luna" = „**se iveşte**" = „**răsare**" = „**se ridică**/ **se înalță**" este şi el clar irelevant pentru etimologia verbului *a arăta*, dacă ținem seama de absența unei sinonimii recunoscute între expresiile de sens contrar: „luna se **ascunde** [= **dispare**] (în nori/ după coama munților)" sau „luna **coboară** [= **apune**] (după coama munților)".

Mai util poate fi exemplul „Să-ş **rădice** mâinile puțintel **şi** să **arate** Sfânta Evanghelie (*Liturghierul lui Coresi*, ed. Al. Mareş, 1969, f. 32^{v}/7), unde vom observa că cele două acțiuni, cea de „a ridica"/„a înălța" (ceva) şi cea de „a arăta" (ceva) nu se suprapun din punct de vedere semantic, chiar dacă se întâmplă să fie consecutive sau câteodată simultane. „Ridicarea" mâinilor trebuie să fie însoțită de intenția clară de a „prezenta" un obiect, de a atrage atenția asupra lui, ori „expunându-l", cf. lat. *exponere* şi ar. *spuneare* „a arăta", ori „scoțându-l" în evidență,

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

adică „purtându-l/ aducându-l în afară”, cf. lat. *efferre (ex + ferre)*, al cărui frecventativ: *elatare* este în mod cert îndreptățit pentru a fi acceptat printre etimoanele verbului *a arăta* (= *a arătă*[1]), întrucât dovedește o evoluție fonetică normală şi o continuitate semantică evidentă, de la latina populară până în prezent.

Pe de altă parte, în momentul în care acțiunea de „ridicare” a mâinii este însoțită de intenția de „a face un semn”, pentru „a indica” un loc, o direcție etc., s e m n u l făcut este definitoriu pentru acțiunea de „a arăta” ceva, iar nu simpla „ridicare” a mâinii, care nici măcar nu este necesară atunci când arătăm (cu mâna lăsată în jos!) spre o anumită urmă de pe pământ. În latină, verbul *innuere* avea sensul activ de „a face semn(e) cu mâna”, iar *litare* avea sensul cel mai general, pasiv, de „a avea/ a primi semne divine”[7]. Cu înțelesul de „a da/ a face semne magice” – „în afară” (cf. *ex + litare*) şi preluând sensurile verbelor lat. *monstrare* „a arăta” < lat. *monstrum* „semn minunat dat de zei, minune” şi *innuere* „a face semn(e) cu mâna”, derivatul lat. târziu *elitare* a fost în egală măsură moştenit în română prin verbul *a areta* = *a arătă*[2] „a avea/ a primi semne magice”, „a face semne cu mâna” [8] etc.

Problema căreia nu i-am acordat suficientă atenție în articolul nostru anterior este c o n t i n u i t a t e a semantică a verbelor latine populare, moştenite în limbile romanice şi îndeosebi în limba română. De aceea, îl citățm pe I. Fischer, care atrage atenția asupra următorului fapt:

[7] Verbul lat. *litare* „a avea/ a primi semne divine (bune)” făcea parte din acelaşi câmp semantic cu verbul *monstrare* „a arăta” < lat. *monstrum* „semn minunat dat de zei, minune”, iar atestarea târzie a derivatului *elitare* doar în Galia nu reprezintă un impediment pentru acceptarea sa ca etimon al verbului rom. *a areta* = *a arătă*[2]. Limesul dacic, la fel ca şi limesul galic, era apărat de un număr important de legiuni romane şi de alte trupe auxiliare, fiind un lucru ştiut că practicile magico-religioase ale augurilor aveau o influență covârşitoare asupra vieții spirituale a militarilor latinofoni. Atât doar că verbul *elitare* „a arăta prin semne magice” nu s-a putut menține în Galia nu numai din cauza conținutului său explicit păgân, în condițiile cenzurii unei ierarhii bisericeşti puternic organizate, ci mai curând din motive fonetice (cf. lat. **oblitare* > fr. *oublier* „a u**ita**”). În spațiul carpato-dunărean, verbele lat. *monstrare* şi *elitare* şi-au păstrat mai multă vreme înțelesul lor magic, prin care se explică cel puțin parțial evoluția şi specializarea lor diferită semantic (cf. lat. *monstrare* > fr. *montrer* „a arăta”, dar lat. *monstrare* > rom. *a mustra*, cf. fr. *remontrance* „mustrare”).

[8] De exemplu: *Acela* ***era arătănd*** *lor şi era mut* (Coresi, *Tetraevangheliar*, 1560–1561, 111^{v}/1). *// Şi el* ***arăta*** *lor, şi rămase mut* (Biblia, 1688, p. 589). // *Că le* ***făcea semn*** *cu mâna, şi a rămas mut* (Biblia, 1914, Luca, 1. 22). // **и тъ бѣ̀ помаважѝмь · и пр҃ѣбывалше нѣ́мь.** [cf. slv. **казати (по-, ѡ҇-)** „a arăta”] (Coresi, *Evangheliar,* 1562, 101^{r}/24–101^{v}/1). // *Et ipse erat* ***innuens*** *[= *elitans] illis et permansit mutus* (Vulgata). // *For he* ***beckoned*** *onto them...* [cf. *to show* „a arăta”] (*The Holy Bible*, Oxford, 1884). *// Und er* ***winkte*** *ihnen...* [cf. *zeigen* „a arăta”] (*Die Heilige Schrift*, trad. M. Luther). Cf. slv. *pomavati* „nutare”, *pomanǫti* „nutare, innuere”, „a face semn(e) cu mâna” (Fr. Miklosich, *Lex.*, p. 618). Vezi engl. *to beckon* „a face semn cu mâna, a arăta printr-un gest” şi *to show* „a arăta”, cu sensul mai vechi de „a lăsa să se vadă” (sec. XII). Evoluțiile semantice sunt diferite, de exemplu, în limbile germanice: engl. *to show* „a arăta” < v. engl. *scēawian* „a privi, a vedea”, cf. germ. *schauen* „a privi, a se uita” (Chambers, DE, p. 1000), ori engl. *to teach* „a învăța/ instrui/ preda” < v. engl. *tǣcan* „a arăta”, cf. engl. *token* „semn” etc. (*ibid.*, p. 1119), cf. germ. *zeigen* „a arăta” şi *Zeichen* „semn”.

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

„Se observă, în tot cursul istoriei limbii latine, progresul verbelor frecventative, care devin sinonime cu verbele simple şi apoi le iau locul; uneori înlocuirea s-a produs încă înaintea perioadei literare iar formele simple nu sunt deloc atestate sau apar exclusiv la gramatici şi glosatori [...]. Fenomenul continuă şi mai târziu, şi în unele cazuri frecventativul nu e cunoscut decât din limbile romanice; câteva exemple: *audeo* [*ausus*] – ***auso** (> fr. *oser*), *cano* [*cantus*] – *canto*, *(ad)iuuo* [*(ad)iutus*] – *adiuto*, *iacio* [*iactus*] – *iacto*, *no* – *nato*, *obliuiscor* [*oblitus sum*] – ***oblito** (> rom. *uita*), *pello* [*pulsus*] – *pulso*, *quatio* [*quassus*] – *quasso*, *scindo* [*scissus*] – ***scisso**, *sternuo* – *sternuto*"[9]. (Sublinierile şi adaosurile între paranteze drepte ne aparţin şi urmăresc să evidenţieze derivarea verbului frecventativ din tema supinului/ participiului perfect pasiv al verbului simplu, odată cu regularizarea conjugării.)

Pentru clarificarea etimologiei verbului *a arăta*, suntem datori să exemplificăm (după G. Guţu, DL-R, p. 383) c o n t i n u i t a t e a semantică dintre verbul lat. cl. *efferō, effĕrre, extulī, ēlātum (< ex + ferō)*, urmat de verbul lat. pop. (târz.) *ēlātō, ēlātāre*[10] < *ēlātus, -a, -um* şi apoi de verbul *a arăta* (*a arăta*[1]):

- ***Efferre** aliquid versibus* (Cicero, *De Oratore*, 3, 14, 52): *a **expune** ceva în versuri.*
- *Res... alio **elata** verbo* (Cicero, *Rhethorica, ad Brutum*, 71,72): *lucru **arătat** (**spus**) prin alt cuvânt* (cf. I.I. Russu, DR, XI, 1948, p. 221).
- ***Elata**que vox eius in vulgum hisce verbis* (Tacitus, *Annales* 12, 21): *...cuvintele lui răspândite **[spuse]** în public...*
- *Petrus et apostoli... verbum domini constanter **elatabant*** (Cassiodorus [sec. VI], *Compl. in act.* 5, 17, p. 1386[A], în *Thes. l. Lat.*, V, 2, p. 326): *Petru şi apostolii... propovăduiau **[expuneau**/ făceau cunoscut = predicau/ răspândeau/ vesteau] cu statornicie Cuvântul Domnului.*
- *Să începem de acum **arăta** [= **spune** = trata/ povesti] şi de împărăţia rimlenilor de-nceputul lor* (Moxa, 1620, p. 352, *ap.* Hasdeu, EMR, p. 1549).
- *Am ibovnic logofăt, / pe nume să vi-l **arăt** [= **spun**]: numele lui, Trandafîr, / duşmanii mi-l pun la bir...* (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.* p. 325, *ap.* Hasdeu, EMR, p. 1550).

Pentru comparaţie, exemplificăm mai jos continuitatea semantică dintre lat. *expōnĕre* şi ar. *aspuneare* [„a spune"] şi *spuneare* „a arăta" (cf. Guţu, DL-R, p. 440):

[9] I. Fischer, *Componenţa pe origini a vocabularului latin*, în: Academia R.S. România, *Istoria limbii române*, I., *Limba latină*, Editura Academiei, 1965, 32. V. şi Elena Slave, *Verbele frecventative (iterative, intensive)*, *ibid.*, 94–95.

[10] Cf. W. Meyer-Lübke, *Zur Wortgeschichte.* I. *Etymologien.* 1. rum. *arăta* 'zeigen', în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XIX, 1895, p. 574–575.

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

• ***Exponere*** *argentum* (cf. Cicero, *Verres, Oratio* II, 3, 33: *triclinia strata argentumque* ***expositum*** *in aedibus*): *a* ***expune*** *[= a pune afară/ la vedere = a* ***arăta****] argintăria.*

• ***Exponere*** *rem pluribus verbis* (Cicero, *De Finibus* 3,15: *rem... pluribus verbis* ***exponere***)*: a* ***expune*** *acțiunea [= a* ***arăta*** *pricina] mai pe larg.*

• *Haec enim, quae adhuc* ***exposui*** (Cicero, *De Re Publica*, 2, 63 [23]): *aceste (forme) pe care le-am* ***expus*** *[= le-am* ***arătat****] până acum.*

• ar. *Vĭno aoă s'ț* ***aspunŭ*** *unu sboru.* – dr. *Vino aici să-ți* ***spun*** *o vorbă* (Mihăileanu, DM-R, p. 53), dar:

• ar. *Intrâ s-ț-u* ***spunu*** *casa!* – dr. *Intră să-ți* ***arăt*** *casa!* (M. Caragiu-Marioțeanu, DIARO, p. 68).

• ar. *Ti* ***spuneari*** *Íi* ***spuşu*** *cumu s-lucrează cuverta.* – dr. *De* ***arătat*** *i-am* ***arătat*** *cum se lucrează cuvertura* (*ibid.*).

• ar. ***Spuni*** *ghini tu fațâ* – dr. ***Arată*** *bine la față* (*ibid.*).

• ar. *Ńi si* ***spusi*** *Stâ-Mâria-n yisu* – dr. *Mi s-a* ***arătat*** *Sânta Maria-n vis* (*ibid.*), cf. *I* ***s-au arătat*** *Maica Precistă în vis* (Neculce, *Letop.* p. 202, *ap.* Hasdeu, EMR, p. 1551).

De asemenea, continuitatea semantică dintre lat. *expōnĕre* şi v. rom. *a spune* „a arăta", întărită totuşi prin echivalența cu termenul din originalul slavon:

• *Se* ***spunie*** *loru vrătutea sa* (PS, 223_{32}, Ps. 105.8). // *A* ***arrăta*** *puterea ‹sa›* (PH 90^{v}/1). // *Ca să* ***facă cunoscută*** *puterea Lui* (Biblia, 2006). // **сказати силѫ своѫ** (Coresi, 1577, 207^{r}/9). // *Ut* ***notam faceret*** *potentiam suam* (Vulgata).

• ***Spure-mi****, Doamne, calea...* (PS, 296_{29}, Ps. 142.8). // ***Arrata-mi****, Doamne, calea în ceaea ce voiu i.* (PH 120^{v}/15) // **скажими гн пѫть**... (Coresi, 1577, 272^{r}/18) // ***Notam fac*** *mihi viam...* (Vulgata).

• ***Spuse*** *Domnul spăsenia sa* (PS, 202_{32}, Ps. 97.2 [3]). // ***Arrătă*** *Dumnedzeu spăsenia sa* (PH 81^{r}/17). // ***Cunoscută a făcut*** *Domnul mântuirea Sa* (Biblia, 2006). // **сказа гь спсєніѥ своѥ** (Coresi, 1577, 189^{r}/2–3). // ***Notum fecit*** *Dominus salutare suum* (Vulgata).

Lipsa mai multor mărturii scrise despre forma intermediară lat. pop. *ēlātāre* poate fi suplinită prin exemplificarea continuității semantice directe dintre verbul simplu lat. cl. *effĕrre* şi rom. *a arăta* (cf. Guțu, DL-R, p. 383):

• *Volo enim* ***se efferat*** *[=* ***se *elatet****] in adolescente fecunditas* (Cicero, *Rhethorica, ad Brutum* 7, 26): *căci vreau ca la un tânăr să* ***se arate*** *fecunditatea spiritului.*

• *Athenae tuae, qua in urbe primum* ***se*** *orator* ***extulit*** *[=* ***se *elatavit****]* (Cicero, *De Oratore* 2, 21, 88): *(Atena ta), oraşul în care pentru prima oară* ***s-a ivit*** *[=* ***se arătă****] un orator.*

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

Istoria românească a etimonului *elatare* începe în anul 1895, când W. Meyer-Lübke a elaborat, credem, cea mai bună soluție etimologică[11] (parțială) dintre toate câte au fost propuse până acum pentru verbul *a arăta*. Nemulțumit de faptul că Al. Philippide acceptase (în *Istoria limbii române*, I, p. 39) etimonul *arrectare*, după ce acesta fusese criticat şi respins de către M. Gaster (în *Zs.R.Ph*., II, p. 378) şi de Fr. Miklosich (*Beitr. zur Lautlehre der rum. Dial. Consonantismus,* II, p. 65) pentru nepotrivirea semantică cu rom. *a arăta* şi mai ales pentru „tratamentul cu totul nemaiîntâlnit al grupului *ct*", respectiv pentru „neobişnuita transformare a lui *ct* [latin] în *t* [din limba română]", marele savant romanist din Viena era de părere că trebuie să renunțăm, să înlăturăm „liniştiți" etimologia *arrectare*, „chiar dacă nu am cunoaşte vreo altă explicație".

În mod asemănător, W. Meyer-Lübke respingea etimonul *ad-reputare*, dat de Hasdeu, nu atât din cauza deosebirilor semantice dintre acesta şi verbul *a arăta*, cât pentru faptul că sincopa lui *u* nu ar fi putut aparține perioadei latine, iar evoluția unui *pt* latin la *t* românesc era, după părerea lui, la fel de neobişnuită ca şi aceea a grupului *ct* latin la *t* românesc[12].

Având în vedere evoluțiile fonetice cunoscute: ***e*** latin inițial, neaccentuat > rom. ***a-*** şi ***-l-*** latin intervocalic > rom. ***-r-***, W. Meyer-Lübke s-a gândit că verbul lat. *elatare*, atestat târziu, în sec. VI, în scrierile lui Cassiodor[13] (*elatare verbum domini* „a propovădui/ a predica/ a răspândi/ a vesti Cuvântul Domnului") ar fi etimonul cel mai sigur pentru rom. *a arăta*[14]. Acest *elatare* era derivat fie din adj. *elatus* „înalt", de unde ar fi dobândit sensurile „a înălța, a ridica", apoi „a scoate în evidență", „a arăta", fie din adj. *latus* „lat", în acest caz *elatare* evoluând semantic de la „a se lăți/ răspândi", la „a vesti", „a face cunoscut". Soluția *elatare* < *elatus*

[11] W. Meyer-Lübke, 1895, p. 575: „Das lateinisch anlautendes tonloses *e* in Rumänischen zu *a* wird (Tiktin, Zs. XI, 69, rom. Gramm. I, 294, [...]) und da ferner intervokalisches *l* sich stets zu *r* wandelt, so kann *arăta* auf *ēlatāre* zurückgehen, das bei Cassiodor in der Verbindung *elatare verbum domini* vorkommt. Man mag zweifeln, ob das lateinische Wort *elātare* von *elātus* 'hoch' oder *elătare* von *lătus* 'breit' zu schreiben sei, ob es also bedeute 'erhöhen, hervorheben, zeigen' oder 'verbreiten, ausbreiten, verkünden, bekannt machen', doch bleibt das für das Rumänische ganz gleichgültig, da die neue Bedeutung sich von beiden Grundlagen aus gleich ungezwungen entwickelt." [*S.n., P.B.*]

[12] Din acest din urmă motiv, el dădea ca exemplu verbul *a căta*, preferându-i ca etimon forma **cautare*, reconstruită de V. Burlă, acceptată de Fr. Miklosich (*op.cit.*, p. 33) şi de H. Tiktin (*Zs*. X, p. 253) în locul lat. *captare*, pentru care vezi discuția la Ciorănescu, DER, nr. 1572.

[13] Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus (490–585), secretar al regelui ostrogot Teodoric, istoric şi scriitor ecleziastic, fondatorul mânăstirii Vivarium, lângă Scylletium (Italia), unde a pus bazele practicii copierii de către călugări a vechilor manuscriselor păgâne şi creştine (*Enciclopedia Universală Britannica*, vol. III, p. 255).

[14] Dorind să preîntâmpine posibilele obiecții, W. Meyer-Lübke a considerat că varianta *arét* ar fi mai nouă decât „*arắt* – singurul atestat în textele mai vechi", bazându-se probabil numai pe informațiile furnizate de *Chrestomatia* lui Gaster. Sunetul *e* ar fi fost astfel „secundar", „la fel cu *e* din *lepăd* < lat. *lapido*".

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

„înalt” pare să fi fost cea preferată de W. Meyer-Lübke, deoarece etimologia alternativă: „ab *ex* et *latus*”, singura consemnată ulterior în *Thesaurus linguae Latinae* (t. V_2, p. 326), apare aici pe locul al doilea.

În dicționarul etimologic dedicat profesorului său (PEW, 1905, nr. 108), S. Puşcariu a acceptat etimologia *elato, -are*: „care se potriveşte cel mai bine, deşi tranziția semantică nu este cu totul clară” (evident, având în vedere explicațiile contradictorii ale lui Meyer-Lübke, pe care le-am citat mai sus). În acelaşi loc, Puşcariu respingea etimologia *ad-recto, -are*, pe care o atribuie eronat lui Miklosich, considerând-o improbabilă din cauza formei istroromâne *arǫt*, cu ***ǫ*** dintr-un mai vechi ***a***.

Am văzut mai sus felul în care S. Puşcariu şi-a modificat radical părerile, în Dicționarul Academiei, în partea etimologică redactată de el însuşi în anul 1908 (*s.v. a arăta*). Reconsiderarea părerilor lui Sextil Puşcariu a avut drept consecință faptul că W. Meyer-Lübke a renunțat la propria sa opinie, înregistrând în REW[1] (1911, nr. 671), dar numai ca trimitere la DA, vechea etimologie susținută acum de discipolul său: [**arrectare* <] *arrectus*[15], aceeaşi pe care în anul 1895 o considerase complet greşită şi care trebuia să fi fost înlăturată fără drept de apel... W. Meyer-Lübke a reamintit totuşi, în prima ediție a REW, etimologia pe care o dăduse anterior[16], explicând că „*elatare* „a vesti [!]” şi **adratare* < *ratus* (*reor, rērī*) [„socotit, gândit; calculat, stabilit etc.”, *ap.* Candrea] trebuie să fie respinse, ținându-se seama din punct de vedere formal de v. rom. *a aretà*” (cu trimitere la nr. 671). În REW[3] (1935), nr. 2837 – *elatare* a fost eliminat definitiv din lista cuvintelor latine moştenite de limbile romanice şi din indexul dicționarului, ceea ce constituie o evidentă pierdere pentru istoria limbii române.

În ciuda inconsecvențelor lui W. Meyer-Lübke, etimonul *elatare* va continua să fie menționat, cu rezerve, de către Al. Philippide (1927)[17], însă va fi acceptat cu convingere, în anul 1948, de către Ioan I. Russu[18]. Acest autor a avut meritul de a analiza critic, pentru prima oară, toate soluțiile anterioare, reuşind să identifice, dintre ele, singura etimologie care, fără reinterpretări, rămâne valabilă, şi în prezent, pentru verbul *a arăta*. Se pare însă că savantul clujean nu a avut la

[15] REW[1], nr. 671: **arrĕctus** „aufgerichtet” (*aures arrigere* „die Ohren spitzen”). Ital. *dar retta* „Gehör schenken” Caix, Stud. 483. – Ablt.: rum. *arătà* „zeigen” Dicț. Limb. Rom., span. *arrechar* „aufrichten”, „steif sein”.

[16] REW[1], nr. 2837: ***elatare** „verkünden”. (Rum. *arătà* „zeigen” [Meyer-Lübke:] ZRPh. XIX, 574, [I.-A. Candrea:] **adratare* zu *ratus* R. XXXI, 301 sind begrifflich und mit Rücksicht auf a[lt]rum. *aretà* formell abzulehnen; vgl. 671).

[17] *Originea Românilor*, II, p. 56: „*arăt* < *elato*? (mai puțin probabil din **arrecto*, măcar că Meyer-Lübke, ademenit de argumentarea falşă din DLR, a adoptat această etimologie în REW 671, 2837)”.

[18] I.I. Russu, *Etimologii.* 1. **Arăta**, în „Dacoromania”, XI (1948), p. 218–222.

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

dispoziție textul lui W. Meyer-Lübke din 1895, motiv probabil pentru care nu-l citează pe acesta ca prim autor al etimologiei *elatare* < *elatus (efferre)*. Spre deosebire de W. Meyer-Lübke, acordând un credit total etimologiei din *Thesaurus* (t. V_2, III, 1933, p. 326): *elatare* „ab *ex* et *latus*", I.I. Russu respinge orice legătură între rom. *arăta* şi lat. *elatare* „a vesti [!]" relevat de Meyer-Lübke la Cassiodor, având impresia că descoperă un alt ***elatare*, neatestat[19]...

Adevărul istoric privind această etimologie a fost restabilit de acad. Marius Sala (1987, p. 96; IER, 2005, p. 119): «lat. *elato* (W. Meyer-Lübke, admis cu rezerve de A. Philippide şi i n t e g r a l de I.I. Russu)...» [*s.n., P.B.*]. Aşa cum rezultă şi din exemplele de continuități semantice prezentate mai sus, *ēlātō* de la Cassiodor şi ***elato* descris de I.I. Russu sunt unul şi acelaşi verb frecventativ, derivat şi continuator romanic al lat. *effĕrō, ēlātum, effĕre*.

Continuitatea semantică de la latină la română, atât de firească în foarte multe dintre cuvintele româneşti moştenite (*habēre* > *a avea*, *panem* > *pâine*, *uīnum* > *vin* etc.), rămâne un criteriu fundamental şi în cazul verbului *a arăta*, cu evoluții fonetice istorice normale. Astfel:

• Lat. ***effĕrre (ēlātus)*** > lat. târz. (frecventativ) ***ēlātāre*** > rom. ***a (se) arăta*[1]** (+ *a arreta* = ***a arătа*[2]**) „a pune la vedere, a expune, a face cunoscut; a se ivi, a se manifesta", ***arătare*[1]** „manifestare, revelație; indicație, îndrumare, declarație, expunere". Frecventativul lat. *elatare* a preluat nu numai sensurile etimonului său *effĕrre, elatum*, ci şi pe cele ale altor verbe cu înțelesul de *a arăta*[1]: lat. *affĕrre, edĕre, indicare, manifestare*[20]*, monstrare* (> rom. *mustra*, cu o evoluție semantică divergentă)*, ostendĕre, ostentare, praebēre* etc.

• Lat. ***lĭtāre*** > lat. târz. ***ēlĭtāre*** > rom. (înv., dial.) ***a (se) areta* = *a (se)* *arăta*[2]** „a avea/ a da semne bune (magice)[21], a face semne, a face semn cu mâna (spre), a indica" ***arătare*[2]** „semn divin/ magic, epifanie, teofanie", adj. ***arătos*** „care are semne bune (care **arată** bine), chipeş, măreț". În mod asemănător, lat. *elitare* a

[19] «****Elatare*...** un derivat verbal de la *ēlātus, -a, -um* „dus, ridicat, înălțat (la propr. şi fig.); mândru, îmgâmfat; descoperit, dat la iveală, dat pe față, spus"...; e participiul trecut... al lui *effero (ec-fero), extŭli, ēlātum, efferre* „a scoate, a se duce, a se arăta, a face cunoscut ceva, a arăta; a ridica, a înălța"... Deci: *ēlātus* > ***ēlātāre* (ca *oblitus* > *oblitāre* > fr. *oublier*, rom. *a uita* etc.).»

[20] De exemplu: *Şi eu iubi-voiu el şi* ***arăta-mă voiu** lui însumi* (Coresi, *Tetraevangheliar*, 1560–1561, 219^{v}/11). // *Şi eu îl voiu iubi pre el, şi* ***mă voi arăta** lui.* (Biblia, 1914: Ioan, 14, 21) // *Et ego diligam eum et* ***manifestabo** [= ***elatabo**] ei meipsum* (Vulgata).

[21] Cf. ● Victima... **litavit** (Suetonius, *Otho* 8, 3): animalul adus ca jertfă **a dat semne bune** [= **arăta bine**] (ibid.).

• Şi dacă... se înfruptă [nu țin post] în vreuna din aceste zile [de ex., vinerea], atunci [femeile] spun că nu li **se arată**, adică, că le merge rău [li **se arată** = **au semne** că le merge bine]. (S.F. Marian, Sărbătorile la români, I, p. 100, ap. DA, I/I, p. 225).

• Nu prea **arăți** (Pamfile, Jocuri, II): „nu prea **pari** om de ispravă" = „nu prea **ai semne** că ai fi om de ispravă" (DA, I/I, p. 224).

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

preluat nu numai sensurile etimonului său *litare*, ci şi pe cele ale verbelor cu înţelesul de *a arăta*[2]: lat. *indicare, innuere, monstrare, nuere, nutare, significare* etc.

• Lat. ***arripĕre (arreptus)*** > lat.-romanic (frecventativ) ****arreptāre*** > rom. (înv., ieşit din uz) ***a arreta***[1] = ***a arăta***[3] „a reclama, a acuza, a denunţa”, ***arătare***[3] „plângere, reclamaţie, denunţare”. Lat. ***arripĕre (arreptus)*** > lat.-romanic ****arreptāre*** > rom. (înv., ieşit din uz) ***arretare***[1] „învăţătură” şi lat. ***arripĕre (arreptus)***, cf. lat. ***corripĕre***[22] > rom. (înv., ieşit din uz) ***a arreta***[2]***/ a arăta***[1] „a certa, a blama, a pedepsi”, ***arretare***[2]***/ arătare***[3] „certare, mustrare”, ***a înarreta***[23] „a certa, a mustra”.

Dispariţia neobişnuită a vechiului *p* din lat. **arreptare* reprezintă un accident fonetic, provocat de contaminarea cu celelalte verbe convergente, *elatare* şi *elitare*, care amândouă au numai un *t* intervocalic. Prezenţa în *Psaltirea Hurmuzaki* a formelor *arrăta* (90^{v}/1) şi *arreta* (35^{v}/9), toate cu înţelesul de *a arăta*[1] (< lat. *elatare*), dovedeşte cu prisosinţă faptul că varianta *a arreta* (< **arreptare*) a contribuit de timpuriu, în egală măsură cu celelalte două variante moştenite din etimoanele *elatare* şi *elitare*, la apariţia unui singur verb românesc foarte bogat semantic, care a păstrat r e g i o n a l, mai multe variante f o n e t i c e.

Formele vechi româneşti a ş t e p t a t e, în conformitate cu transformările fonetice normale ale celor trei etimoane, sunt următoarele:

– lat. *elatare*: v. rom. şi dial. *(să) arat(u)* [cf. ar., ir.]*, (să) *araţi, arată, să arate, aratat* [cf. ir.] > *arătat, aratare* [cf. ir.] > *arătare*;

– lat. *elitare*: rom. *(să) aret(u), (să) areţi, *arẹ̆ată, să arẹ̆ate* > *să arete, (*)aretat, (*)aretare*;

– lat. **arre(p)tare*: v. rom. *(să) (*)arret(u)* > *(*)arrăt(u), (să) (*)arreţi, (*)arrẹ̆ată* > *arrată, să (*)arrẹ̆ate* > *să arrate, arretat* > *arătat, arretare* > *ar(r)ătare*;

Formele vechi româneşti a t e s t a t e în principalele texte rotacizante din secolul al XVI-lea sunt următoarele:

• Psaltirea Hurmuzaki, 2005, I (v. PH, în *Abr. bibl.*): *– arătáre (în oamenri)* 125r/7 (s. f.);

– arráta-mi 120v/15 (imper. 2), *arrátă-mi-o* 19v/10*, arr‹át›ă noo* 72r/24 (imperativ 2); *a arrătá (putearea)* 90r/26 (inf.); *voiu arrătá lui* 78v/14 (ind. viit. I, 1);

[22] De exemplu: *În oblicire de fără lege **arătat-ai** omul* (PS 75$_3$, Ps. 39.12 [38.14]). *// În oblicire de fără leage **arătat-ai** omul* (Coresi, 1577, 72^{r}/11). // *Întru aflarea fărădelegiei lui **căznit-ai** omul* (PH 33^{v}/3). // *Întru mustrări pentru fărădelege **ai pedepsit** pre om* (Biblia, 1914). // **въ ѳбли́ченїе ѳ вєзако́ни пока́заль є́си чл҃ка** (Coresi, 1577, 72^{r}/10).// *Propter iniquitatem **corripuisti** [(**corripere** „a lua la rost, a blama, a mustra”)→ **arripuisti** = ***arreptavisti**] hominem* (Vulgata).

[23] Cf. ***Înarreta-me-va** dereptu cu mila şi afla-me-va...* (PH 119^{v}/1, Ps. 140.5, ed. 2005, I, p. 205). // ***Pedepsĕşte-mă** dereptul cu meserére şi oblicĕşte-mă...* (Coresi, 1577, 269^{v}/6). // ***Certa-mă-va** dreptul cu milă şi mă va mustra...* (Biblia, 2006). // **пока́жет мѧ пра́вєдикь**... (Coresi, 1577, 269^{v}/3). // ***Corripiet** [→ **arripiet** = ***arreptabit**] **me** justus in misericordia, et increpabit me* (Vulgata).

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

arrătáiu-mă (refl. ind. pf. s. 1); *nu arrătắ lor* 124r/15, *arrătắ (Dumnedzeu)* 81r/17, *arră‹tắ› (calea)* 85r/7 (ind. pf. s. 3);

– *arrătárea (cuventelor tale)* 107v/20, *(bunrătățile) arrătáriei* 104v/24 (s. f.);

– *me arretá-‹voiu› (feațeei Dzeului)* 35v/9 (refl. ind. viit. I, 1), *arretá-va mie* 49r/20 (ind. viit. I, 3), *i te-ai arretátu lui* 121r/11 (refl. ind. pf. c. 2), *arret‹ănd›u (învățắ-me Domnulu)* 101v/10 (ger.);

– *arretárea ta (înderepta-me-va/ me va învața)*13r/22, 24 (s. f.).

• Psaltirea Scheiană (PS, cu paginile ediției Candrea): – *ar̃ătắ (zgăul)* 21_{15} (ind. pf. s. 3); *ar̃ătát-ai (omul)* 75_3 (ind. pf. c. 2); *(coarne) ar̃ătắndu* 135_2 (ger.).

• Codicele Voronețean (v. CV, în *Abr. bibl.*): – *(a se întări) ar̃átă (şi spunre)* 84r/12 (ind. pr. 3[/imper. 2?]); *ar̃átă-mi (credința ta)* 60v/8 (imper. 2); *voiu ar̃átá ție* 60v/9 (ind. viit. 1); *se ar̃áte (credința/ lucrul său)* 54r/13, 63r/11 (conj. pr. 6); *(spre aceasta) ar̃ătáiu-ți-me, (cum se te...)* 39r/8 (refl. ind. pf. s. 1). După secolul al XVI-lea formele cu ***-rr- (-r̄-)*** dispar din textele păstrate.

• Formele cu ***e*** tematic se mai regăsesc în secolul al XVII-lea, izolat, într-o *Propovedanie în ziua lui Lazăr* (considerată bănățeană de Dana-Mihaela Zamfir): *ca să se arẽte putẽrnța lui Dumnezeu* (cf. Gaster, *Chrest.* I, p. 137_{27}), *ca să arẽte* (*ibid.*, p. 138_6), *să-i arẽte* (*ibid.*, p. 139_{37}), precum şi în două documente moldovenşti: *să aréte înnaintea egumenului* (document emis de Miron Barnovschi, 1626, în DRH, A, XIX/122, p. 152_{22}), *am dzis să-ş aréte drésele* (doc. emis de Vasilie [Lupu], 1635, în DRH, A, XXIII/199, p. 235_6), *ap.* Zamfir, 2005, I, p. 235.

Pentru secolul al XVIII-lea dispunem, deocamdată, de o singură atestare a formei cu ***e*** tematic: *Când să aret şi să grăescu...* (Enachi Kogălniceanu, *Stihuri...*, 1777, *ap.* Gaster, *Chrest.*, II, p. 111).

• În secolul XX, paradigma verbului *a arăta* se dovedeşte mai bogată în variante locale orale, înregistrate de ALR, s.n., vol. VII, *Verbul*, în hărțile nr. 1859, 1860 şi 2037. Din acestea se poate constata că ariile de răspândire ale diferitelor forme regionale au o extindere variabilă, fapt care necesită o analiză etimologică specială pentru fiecare caz în parte.

Pentru toate modurile şi timpurile verbului *a arăta* putem deosebi o mică arie s t a b i l ă, perfect o m o g e n ă din punct de vedere morfologic, reprezentată de varianta vestică ***a arâta***, pe care o vom discuta mai jos, restul teritoriului fiind reprezentat de o arie aparent u n i t a r ă, delimitată de formele indicativului prezent 1, 3, 4: ***ar**ă**t***, ***ar**a**tă, ar**ă**tăm*** (cf. h. 1859, 1860).

La ind. prez., pers. 2 sg. (cf. h. 1859), forma ***areți*** se află în minoritate ca întindere, în raport cu forma *arăți/ arăț*, care predomină în sudul şi vestul Banatului, în jud. Hunedoara, în Oltenia, Muntenia, Moldova, în jud. Bistrița-Năsăud şi în răsăritul jud. Maramureş. Varianta cu ***e*** tematic ocupă o arie compactă numai în centrul

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

Transilvaniei (punctele 141 – Micăsasa/ Copşa Mică, 157 – Vânători/ Sighişoara, 172 – Arpaşu de Jos/ Victoria, 228 – Toplița, 235 – Voiniceni/ Târgu Mureş, 250 – Petreştii de Jos/ Turda), apoi o arie restrânsă formată din jud. Satu Mare şi vestul jud. Maramureş (punctele 272 – Boiu Mare/ Baia Mare, 334 – Moftinu Mic/ Carei, 346 – Negreşti-Oaş, 349 – Groşi/ Baia Mare) şi un punct izolat (76 – Chizitău/ Buziaş) din nordul Banatului.

Se poate presupune că, în trecut, aria formei *arețti* era mai întinsă, prin comparație cu aria formei de conj. prez., pers. 3 sg. ***să arete*** (cf. h. 2037), aceasta din urmă fiind atestată, în plus față de punctele menționate, în Bucovina (pct. 386 – Marginea/ Rădăuți), apoi mai spre vest, în Munții Apuseni (pct. 95 – Scărişoara/ Câmpeni, 102 – Feneş/ Zlatna) şi chiar în Oltenia Subcarpatică (pct. 812 – Grădiştea, la sud de Horezu).

Forma analogică mai nouă a conj. prez., pers. 3 sg.: ***să arăte*** s-a extins nu numai în aria variantei *să arate* (cf. Zamfir, *op. cit.*, p. 234), dar şi în aria variantei *să arete*, acest fenomen putând fi recunoscut după rostirea sunetului intermediar dintre *ắ (ą́)* şi *é (ę́, ę́)*, în Banat-Hunedoara şi nord-vestul Olteniei (punctele 27, 105, 833, 836), în nordul Moldovei (punctele 365, 551), în nord-estul Transilvaniei şi în Maramureş (punctele 219, 253).

În raport cu situația actuală, este verosimil să credem că paradigma verbului *a arăta* a avut trei variante f o n e t i c e arhaice, în întregime contaminate semantic: una „sudică" şi „estică", cu ***á (> ắ)*** tematic (****aratare***, cf. *elatare*), alta „centrală" şi „nordică", cu ***é (> ắ)*** tematic (***ar(r)etare***, cf. *arre(p)tare, elĭtare*), iar a treia, „vestică", cu ***í (> á)*** tematic (****arritare***, cf. *elĭtare, *arreptare*).

• Din punctul de vedere al originii, se poate presupune că formele *arăt, arăți*, cu *ă* accentuat (< lat. *elatare*), sunt foarte probabil analogice, după modelul formelor cu *ă* neaccentuat: *arătăm, arătați, arătai, arătat* etc., cf. *adăp (adapă, a adăpa* < lat. *adaquare), adăst (adastă, a adăsta* < lat. *adastare), agăț (agață, a agăța/ acăța* < lat. **accaptiare)* etc., toate cu *a* etimologic, putându-se invoca, eventual, şi analogia cu verbele *a crăpa* şi *a prăda* (*crăp, crapă*, respectiv *prăd, pradă*), cu *ă* accentuat < *e* (sau *e* < *ae*) latin[24].

Forma de ind. şi conj. prez. 1. *arăt* poate proveni atât din lat. *elatare* cât şi din lat. **arreptare*. Dacă *arăt* este analogic după *arătăm* etc. (< *elatare*), el este în acelaşi timp şi rezultatul normal al velarizării lui *ī* din mai vechiul **arretu* (< **arre(p)tare*), iar *arată* continuă normal atât pe lat. *elatat*, cât şi pe lat. **arre(p)tat*, cu reducerea diftongului *e̯a* din **arre̯ată* la *a*, sub influența lui *ī* forte precedent (cf. Marius Sala, *Contributions*, p. 105). Această remarcabilă convergență a avut drept consecință dispariția variantelor mult mai puțin frecvente în dacoromână:

[24] Cf. S. Puşcariu, LR, II, *Rostirea*, p. 353; I.-A. Candrea, *Le consonantisme*, p. 72–73.

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

*arat(u), *arați* < lat. *elato, elatas* (*elatare*, cf. *aro, arare*!), respectiv **areată* < lat. *elitat*, încă din perioada preliterară a limbii române.

Formele cu *e* tematic, păstrate regional: *aret*, *areți, să aret*, *să arete (< să ar̦ate)* provin în mod normal din lat. *elitare*, dar pentru perioada anterioară secolului al XVII-lea putem presupune că ele ar putea proveni, cel puțin în zonele nordice, şi din formele cu *ī* (forte) atestate în textele rotacizante: *arretat, arretare*, care cer echivalentele **arreți, să *arr̦ate*.

• Varianta regională ***a arâta*** – *arât, arâți* (h. 1859), dar şi *arâtă, arâtắm* (h. 1860), respectiv *să arâte* (h. 2037), cu ***â*** în loc de *ă*, indiferent de poziția accentului, atestată doar în Crişana şi, izolat, lângă Miercurea-Ciuc (pct. 574), în sudul Moldovei (pct. 605) şi în unele graiuri sudice (cf. DGS, I, p. 37), cu reflexe în varianta istroromână învechită *arâta-vor*, dar absentă din textele literare şi necunoscută în celelalte regiuni nord-dunărene, ar putea fi explicată din punct de vedere f o n e t i c prin fuzionarea foarte timpurie, mai ales în latina din vestul Daciei Superioare, a două dintre etimoanele discutate: lat. ***eli̦tare***[25] şi ****arre(p)tare***, sub o formă regională latină târzie şi apoi românească arhaică: ****arritare***, cf. rom. *a întărâta* < v. rom. *a înterrita* (PH) < lat. *interritare*; rom. *a (s)fărâma* (cf. *sfărimă*, Moxa, *ap.* Zamfir, 2005, I, p. 185) < *fărâmă* < lat. **farrimen*, cf. alb. *thërrime*; rom. *a urî* < v. rom. *urri* (PH) < lat. **horrire* (cf. rom. *urăşte* < v. rom. *urrăşte* (PH) < lat. *horrescit*, cf. alb. *urrej* < lat.); rom. ***râu*** < v. rom. ***rriu*** (PH) < lat. ***ri**uus*, într-o arie cunoscută pentru conservatismul ei lingvistic.

Părerea contrară, conform căreia varianta *a arâta* ar putea fi recentă, pare să fie mult mai puțin probabilă, întrucât puținele atestări ale verbului *a arăta* în texte provenite din Țara Crişurilor, între secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea, nu sunt deosebit de relevante. Nici presupunerea că *ă* din *arăt* s-ar fi închis recent la *â*, iar această „inovație” s-ar fi extins prin analogie la întreaga paradigmă a verbului: *arâtă*, *să arâte* în loc de *arată*, *să arate*, nu pare să fie nici ea mai probabilă, deoarece, în privința închiderii lui *ă* accentuat la *â*, în acelaşi context fonetic, observăm că nu sunt atestate variante regionale de tipul **îndărât* în loc de *îndărắt* (cf. *înderr̦etu*, în PH). Comparația cu unele forme similare, regionale, din paradigma verbului *a dărâma*[26] ar necesita o discuție aparte despre etimologia acestuia, care însă nu-şi are locul aici.

[25] Probabil cu *ī* în acest caz, în loc de *ĭ*, mai ales în zonele vestice ale Daciei Romane. Confuziile privind cantitatea vocalică pot fi întâlnite uneori în latina dunăreană, vezi, de exemplu, lat. pop. **mīhi* (= lat. cl. *mĭhi*) > rom. *mie* (cf. Sala, IELR, p. 39), ori lat. pop. *nutrĭcium* (= lat. cl. *nutrīcium*) > rom. *nutreț* (cf. CDDE, nr. 1264) etc.

[26] Vezi variantele bănățene (cf. ALR s.n., VII, h. 1883, 1884, pct. 29, 36): *dărắm, dărámă* < lat. *deramare*. Formele predominant majoritare cu ***ắ*** tematic (*dărắm, dărắmă*) cer etimonul **derrimare*, de origine incertă (cf. *a (s)fărâma*, cf. alb. *dërrmoj, thërrmoj*).

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

Verbul *a arăta* poate fi, aşa cum am demonstrat până acum, continuatorul românesc al verbelor lat. *ēlātāre* (< *effĕrre*), *ēlĭtāre* (< *lĭtāre*) şi **arreptāre* (< *arripĕre*), a căror evoluţie convergentă a început în latina dunăreană şi s-a desăvârşit în româna comună. Factorul determinant al acestui fenomen a fost reprezentat de atracţia paronimică din ce în ce mai puternică dintre cele trei verbe latine, amplificată continuu pe măsură ce transformările fonetice normale suferite în evoluţia lor spre română au adâncit apropierea dintre ele în planul expresiei.

Rolul de catalizator al aceluiaşi fenomen, în planul conţinutului, a fost jucat de cvasisinonimia dintre verbele lat. *elatare* şi *elitare*, a căror semantică supletivă (sau completivă) a făcut ca centrul de gravitaţie al celor trei evoluţii fonetice, care stau la originea diferitelor variante lexicale ale acestui verb, să se deplaseze spre una singură dintre ele, anume *a arăta*, cu consecinţa marginalizării până la (sau aproape de) dispariţie a celorlalte forme moştenite: *a areta, arrăta, arreta, arâta.*

Având în vedere existenţa celor trei etimoane latine pentru un singur verb românesc, în mod normal, fenomenul descris de noi ar trebui să fie încadrat în conceptul mai larg al „etimologiei multiple”[27], aşa cum a procedat Al. Graur în legătură cu exemplul reprezentat de verbul *a mesteca* (cf. *mestecă mămăliga cu mestecăul*, dar *mesteci carnea cu dinţii*), provenit din lat. *(*)mixticare* „a amesteca” şi din lat. *masticare* „a frământa mâncarea în gură” (Al. Graur, *Studii*, 1960, p. 71, *ap.* Marius Sala, IELR, p. 66).

Se mai pot adăuga câteva exemple care se încadrează în aceeaşi tipologie. Mult discutatul verb *a frământa* este rezultatul convergenţei dintre lat. pop. **fragmentare* (< *fragmentum*) şi lat. pop. **frementare* (< *fermentare*), o etimologie nouă, propusă de Iulia Mărgărit (ISE, p. 203–216). „Convergenţa etimologică” este ilustrată foarte sugestiv atunci când este recunoscută existenţa a două verbe *a frământa*, devenite omonime, care au moştenit sensurile ambelor etimoane latine sub o formă „comasată”, astfel încât lasă impresia că am avea de a face cu un singur cuvânt românesc.

Fiind vorba, în discuţia noastră, despre un fenomen de asociere lingvistică destul de rar întâlnit şi practic nedefinit până în prezent, suntem de părere că denumirea sa cea mai potrivită ar trebui să fie aceea de c o n v e r g e n ţ ă e t i m o l o g i c ă, al cărei criteriu fundamental de recunoaştere nu poate fi altul decât identificarea

[27] Va trebui să renunţăm însă la denumirea de etimologie multiplă pentru exemplele asemănătoare, întrucât a ea fost folosită mai recent doar în sens restrâns, de Gh. Constantinescu-Dobridor (MDTL, p. 86) şi de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (DŞL, p. 203) între alţii, exclusiv pentru etimoanele „multiple” provenite din „surse” diferite (cf. DEX, s.v.). În majoritatea cazurilor, în etimologia multiplă astfel înţeleasă (anume în etimologia multiplă externă) este implicat de fapt un s i n g u r etimon îndepărtat, un singur cuvânt „călător”, ale cărui forme şi sensuri, mai mult sau mai puţin diferenţiate diacronic, diatopic şi diaglosic, au fost împrumutate în română din cel puţin două limbi diferite.

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

c o n t i n u i t ă ț i l o r s e m a n t i c e. Acestea ar putea fi detectate, credem, în cazul oricărui cuvânt românesc foarte bogat în înțelesuri (uneori atât de divergente, încât să nu pară posibilă vreo legătură între ele), cu condiția ca respectivul cuvânt să aibă o etimologie considerată „necunoscută" sau „nesigură", incluzând şi eventualitatea existenței unor variante fonetice greu explicabile printr-un singur etimon.

Termenul pe care îl popunem: „convergența etimologică" nu apare consemnat în dicționarele româneşti de specialitate. Totuşi, ideea convergenței etimoanelor latine, cu sau fără o contaminare între ele, nu este o noutate, întrucât ea poate fi întâlnită, sporadic, de exemplu în *Albanian Etymological Dictionary* de Vladimir Orel[28] etc., ori este subînțeleasă, de exemplu, în cazul cuvântului *cât (câtă, câți, câte)*, care, cu multiplele sale valori morfologice, a fost explicat de Sextil Puşcariu ca fiind: „rezultatul a m e s t e c u l u i [*s.n., P.B.*] a trei cuvinte deosebite: lat. *quantus, -a, -um,* lat. *quotus, -a, -um* şi lat.-pop. *cata* (< gr. *κατά*). Amestecul acesta e atât de intim, încât uneori e imposibil a mai deosebi astăzi cele trei cuvinte, care s-au influențat şi în privința formei [...] Atunci când sensul cantitativ predomină, recunoaştem uşor pe lat. *quantus* şi tot astfel când corelativul său e *atât*; când înțelesul lui e distributiv, etimologia lui e lat.-pop. *cata* (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II. § 569); când înțelesul lui este enumerativ şi tot astfel când corelativul său e *tot*, recunoaştem pe lat. *quotus*..." (DA, II/I, fasc. 3, 1928, s.v. *cât, -ă*, p. 195).

În ultimă instanță, aproape toate tipurile de contaminări lexicale petrecute în faza latină dunăreană a limbii române ar putea fi incluse în conceptul mai larg al convergenței etimologice, orice contaminare presupunând de obicei interacțiunea dintre două rădăcini apropiate din punct de vedere fonetic şi/sau semantic.

În sfârşit, o specie aparte de convergență etimologică poate să includă mai multe etimoane latine sinonime, amestecate, hibridate chiar în lipsa oricărei atracții paronimice. Acesta este cazul paradigmei verbului rom. *a fi*, din lat. *fiō, fierī* „a fi (făcut)" şi lat. *sum, esse* „a fi, a exista", ori cazul verbului fr. *aller* „a merge, a umbla, a se duce", care provine din amestecul convergent al verbelor latine: *ambulō, -āre* „a umbla, a se plimba, a merge" + *vadō, -ere* „a merge, a porni" + *eō, īre* „a merge, a se duce".

În articolele noastre anterioare pot fi înâlnite suficiente exemple de cuvinte româneşti provenite din convergența etimologică a două sau trei etimoane latine populare, ori latine populare şi autohtone etc.: *abur*, *a arăta/ areta/ arreta, a băga, beregată/* ir. *biricuată, creț, a (se) desfăta/ desfăida, a (se) feri, flacără, a lepăda, mălai, a merge, scorbură, strai/ strań, străin/ strien/ striin, țeapă/ țep* etc.

A arăta: lat. *ēlātāre (effĕre)* + lat. *ēlītāre (lītāre)* + lat. **arre(p)tāre (arripĕre)*;
A arreta, arretare: lat. **arreptāre (arripĕre)*.

[28] (Orel AED, p. 308): „**pajtoj**, aor. *pajtova* 'to appease, to reconcile, to hire, to engage' [...] Borrowed from Rom **pāctāre* [...] in vhich derivatives of Lat *pāx* 'peace' and *pāciscor* 'to make a bargain' have c o n v e r g e d..."

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

A R Ă T O S

Adjectivul *arătos* pare să fie cel mai vechi derivat al verbului *a areta* (> *a arăta*[2]) < lat. *ēlĭtāre* „a face semne magice", ținând seama de înțelesurile sale: „calitatea de a arăta bine (prosper, măreț sau frumos)" – „chipeş", „cu o înfățișare măreață", „impozant", „cu aspect plăcut", sensuri care sunt atât de apropiate de cele ale etimonului său cel mai îndepărtat, lat. *lĭtāre:* „(*despre victimă*) a da semne bune": *victima [...] litavit* (Suetonius, Otho, 8, 3) – animalul adus ca jertfă a dat *semne bune* [*a „arătat" bine!*]; *sacrificio non litante* (Suetonius, Aug. 96, 2) – sacrificiul nedând *semne bune* [animalul sacrificat „*nearătând*" (*bine*), victima nefiind „*arătoasă*"!] etc. (cf. *Thesaurus linguae latinae*, vol. VII, 2, fasc. X, 1987, p. 1511).

Suntem acum de părere că adj. *arătos* provine cel mai probabil din lat. pop. (dun.) ***ēlĭtōsus*** „care se manifestă (în exterior) prin semne bune, care arată bine", ca derivat verbal al lat. pop. *ēlĭtāre*, cf. lat. cl. *lĭtāre*. Derivatul poate şi trebuie să fie de dată latină (târzie), pentru că numai prin el a fost păstrat nealterat înțelesul cel mai vechi, magico-religios, al verbului simplu lat. *litare* (de unde *ex* + *litare* > *elitare* > *areta*/ *arăta*[2]), în timp ce, în toate variantele sale, verbul românesc *a arăta* a pierdut aproape complet sensul său latin inițial, cel de „a arăta ***bine***", în lipsa oricărui determinant.

Arătos[29]**: lat. *ēlĭtōsus < ēlĭtō, cf. *lĭtō* (**aretos* > *arătos*, cf. *arăta*).**

BIBLIOGRAFIE

ALR s.n., VII = Academia R.S.R., Filiala din Cluj, Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară, *Atlasul lingvistic român*, Serie nouă, vol. VII, *Verbul*, Editura Academiei, 1972.

Boerescu, 2007 = Pârvu Boerescu, *Dificultăți ale etimologiei limbii române: a arăta, arătare, arătos*, în LR. LVI, 2007, nr. 1, p. 3–18 [*a arăta* 3–14, *arătare* 7, 8, *arătos* 6, 14, *a arâta* 11, *a arreta* 9–11, *arretare* 11–12].

Çabej, SE = Eqrem Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, II. (A–B). Tiranë, Akademia e Shkencave, Instituti i Gjuhësisë, 1976.

Candrea, *Le consonantisme* = I.-A. Candrea-Hecht, *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*. Paris, Librairie Émile Bouillon, Éditeur, 1902.

Chambers DE = Robert K. Barnhart, Editor, *Chambers Dictionary of Etymology*, [Edimburgh – New York], Chambers, [2004].

Cihac, DEDR, I. = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, I, Francfort s/M – Berlin – Bucureşti, 1870.

Ciorănescu, DER/ CDER = Al. Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Tenerife, Universidad de la Laguna, 1958–1966. (Versiunea românească: *DER. Dicționarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Saeculum I.O., 2001.)

[29] Adjectivul *nearătos*, negativul lui *arătos*, deşi fusese înregistrat împreună cu acesta din urmă, pe baza unui citat ilustrativ, în DA, I/I, s.v., p. 227, a dispărut cu desăvârşire din dicționarele ulterioare: DI, DLRM, DLR s.n., DEX, DOOM, MDA, DEXI etc.

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

Coresi, 1577 = Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589.* Text stabilit, introducere şi indice de Stela Toma. Bucureşti, 1976.

Coteanu–Sala, 1987 = Ion Coteanu, Marius Sala, *Etimologia şi limba română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1987.

CV = *Codicele Voroneţean,* Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Universitatea Bucureşti, Institutul de Lingvistică, Bucureşti, Editura Minerva, 1981.

DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (A – De, F – Lojniţă), Bucureşti, Socec şi Sfetea, (1907)–1913–1949.

DÉHF = J. Dubois, H. Mitterand, A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Larousse [1994].

DELR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Dicţionarul etimologic al limbii române (DELR),* Vol. I, A–B, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2011.

DEX = Academia R.S.România, Institutul de Lingvistică. Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei, 1975. Supliment, 1988. Ediţia a II-a, Univers Enciclopedic, 1996; ediţie revăzută şi adăugită, Univers Enciclopedic Gold, 2009.

DEXI = Eugenia Dima (coordonator ştiinţific), *Dicţionar explicativ ilustrat al limbii române*, [Chişinău], Ed. Arc & Gunivas, 2007.

DGS = Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Maria Marin coord.), *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, I–III, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009–2011.

DIARO = Matilda Caragiu Marioţeanu, *Dicţionar aromân (macedo-vlah). DIARO*, I (A – D), Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997.

Diez, EWR = Friedrich Diez, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, I, II, (1852), Dritte verbesserte und vermehrte Ausgabe, Bonn, Bei Adolph Marcus, 1869

Dincă, DERD = Petru Dincă, *Dicţionar etimologic român.* I. *Cuvintele de origine dacă*, Ploieşti, Editura Premier, 2011.

DIt-R = Alexandru Balaci (coord.) et alii, *Dicţionar italian-român*, Bucureşti, Editura 100+1 Gramar, 1996.

DLR (s.n.) = Academia Română, Redactori responsabili: Iorgu Iordan, Al. Graur, Ion Coteanu; Marius Sala, Gh. Mihăilă, *Dicţionarul limbii române*, serie nouă. Tom VI–XIV (Literele M – Z), Tom I/3–8 (Literele D – E), Tom III–V (Literele K – L), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965–2010.

DR = *Dacoromania*, Buletinul «Muzeului limbii române», condus de Sextil Puşcariu, Cluj, 1920–1948.

DRAE = Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, Vigésima segunda edición, (online).

DSp-R = Alexandru Calciu, Zaira Samharadze, *Dicţionar spaniol-român*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1992.

DŞL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană-Dindelegan, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, [Bucureşti], Editura Nemira, 2001.

Du Cange = Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. I–VIII, Akademische Druck und Verlaganstalt, Graz, Austria, 1954. (Reproducere a ediţiilor din 1883–1887 şi 1937–1938.)

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

FEW = Walther von Wartburg, *Französisches etymologisches wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*. Tübingen, Basel, Ediția a II-a, 1948–2002 (Ediția I, 1922–).

Fischer, *Componența* = I. Fischer, *Componența pe origini a vocabularului latin*, în: Academia R.S. România, *Istoria limbii române*, I., *Limba latină*, Editura Academiei, 1965, p. 32.

Gaster, *Chrest.* = Moses Gaster, *Chrestomație română*, texte tipărite și manuscrise [sec. XVI–XIX], dialectale și populare, cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez. Vol. I. *Introducere; gramatică, texte* [1550–1710]. Vol. II. *Texte* [1710–1830], *Dialectologie, Literatură populară, glosar*. Leipzig, F.A. Brockhaus – Bucureşti, Socec & Co., 1891.

Gaster, *Die Gutturalen* = M. Gaster, *Zur rumänischen Lautgeschichte. Die Gutturalen*, în „Zeitschrift für romanische Philologie", II, 1878, p. 376.

Giuglea, 1909 = G. Giuglea, *Cercetări lexicografice. Elemente latine în limba română*, Bucureşti, 1909.

Gregoire de Tours = *La seconde partie des Histoires de S. Gregoire evesque de Tours, contenant ses livres de la Gloire des Martyrs & des Confesseurs…*de la traduction de M de Marolles, Abbé de Villeloin, à Paris, chez Frederic Leonard… MDCLXVIII.

Guțu DL-R = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1983.

Hasdeu, EMR = B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*. *Dicționarul limbei istorice şi poporane a românilor*, I–IV, Bucureşti, Socec, 1887–1893; ed. Gr. Brâncuş, I–III, Bucureşti, Editura Minerva, 1972–1976.

Hristea, 1995 = Theodor Hristea, *L' étymologie populaire et ses rapports avec l'attraction paronymique,* în vol. *Studi rumeni e romanzi. Omaggio a Florica Dimitrescu e Alexandru Niculescu* a cura di Coman Lupu e Lorenzo Renzi. *Linguistica generale e romanza*, Padova, Unipress, 1995, p. 583–597.

Hristea, 2006 = Theodor Hristea, *Contaminația în raporturile ei cu etimologia populară*, în vol.: *Antic şi modern. In honorem Luciae Wald*, Bucureşti, Humanitas, 2006, p. 295–327.

Laurian–Massim, DLR = August Tr. Laurianu, J.C. Massim, *Dictionariulu limbei romane*, Dupo insarcinarea data de Societatea Academica Romana, elaboratu ca proiectu de..., Bucuresci, Noua Typographia a Laboratoriloru Romani, 1871. Tomu II, I–Z, Collaboratori Josefu Hodosiu si G. Baritiu, 1876.

Laurian, *Tentamen*[1], 1840 = [A. Treboniu Laurianu], *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam Linguae Romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae*, Auctore A. Trebonio Lauriano. Viennæ. Typis Congregationis Mechitaristarum. 1840.

Mărgărit, ISE = Iulia Mărgărit, *Ipoteze şi sugestii etimologice. Note şi articole*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", „*Etymologica*" 18, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Micul dicționar academic*, 4 vol., Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2001–2003.

MDTL = Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Mic dicționar de terminologie ştiințifică*, Bucureşti, Editura Albatros, 1980.

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

Meyer-Lübke, *Etymologien* = W. Meyer-Lübke, *Zur Wortgeschichte.* I. *Etymologien.* 1. rum. *arăta* ʻzeigen', în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XIX, 1895, p. 574–575.

MGH/ Gregorius Tur./ Gl. Mart. = *Monumenta Germaniae Historia*, *Scriptor[es] rerum Merovingicarum*, T. I, Pars I: *Liber primus miraculorum in gloria Martyrum***,** *Beatorum* opere Georgi Florenti Gregori episcopi Turonici, Hannover, Hahn, 1883.

Mihăileanu, DM-R = Şt. Mihăileanu, *Dicţionar macedo-român*, Bucureşti, Carol Göbl, 1901.

Miklosich, *Lex.* = Franz Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum.* Emendatum auctum. Vindobonae, MDCCCLXVI.

Miklosich, *Consonantismus* = Franz Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte. Consonantismus.* II, Wien, 1882.

Neiescu, DDI = Petru Neiescu, *Dicţionarul dialectului istroromân*, Vol. I, A – C, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

NTB = *Noul Testament sau Împăcarea au Legea Noao*…, Tipăritu-s-au… în cetatea Belgradului, 1648. Reeditare: *Noul Testament tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan, Mitropolitul Transilvaniei.* Alba Iulia, 1988.

Orel, AED = Vl. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Bril, Leiden – Boston – Köln, 1998.

Papahagi, DDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân*, *general şi etimologic*. Ediţia a doua, augmentată. [Bucureşti], Editura Academiei, 1974.

PH, 2005 = *Psaltirea Hurmuzaki*, vol. I, Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, vol. II. *Indice* de cuvinte, de Rovena Şenchi. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

Philippide, OR, II = Al. Philippide, *Originea românilor*, II, *Ce spun limbile romînă şi albaneză*, Iaşi, Tipografia Viaţa Romînească, 1927.

PS, ed. 1916 = *Psaltirea Scheiană*, ed. critică de I.-A. Candrea, II. *Textul şi glosarele*, Bucureşti, 1916.

Psaltire, 1843 = *Psaltirea Prorocului şi Împăratului David*. Acum iarăş întru acest chip typări[tă] dupre izvodul cel dintâiu, [...] în typografia Sfintei Mon. Neamţul, în anul 1843, de ieroshim. Isaia Duhóv. şi typ.

Puşcariu, EW/ PEW = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, *Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905.

Puşcariu, 1974 = Sextil Puşcariu, *Cercetări şi studii.* Ediţie îngrijită de Ilie Dan. Prefaţă de G. Istrate, Bucureşti, Editura Minerva, 1974.

Puşcariu, LR, II = Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1994.

REW[1, 3] = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. [Erste Auflage], Heidelberg, 1911 [online]. 3. vollständig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg, 1935. (7., unveränderte Auflage, Universitäts Verlag Winter, 2009.)

Russu, DR XI = I.I. Russu, *Etimologii.* 1. *Arăta*, în DR, XI (1948), p. 218–222.

Russu, ER = I.I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981.

Sala, *Contributions* = Marius Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, Éditions Klincksieck, 1976.

Sala, 1987 = Vezi Coteanu–Sala, 1987.

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)

Sala, IER = Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", „*Etymologica*" 20, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.
Scriban, DLR = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Inst. de arte grafice „Presa bună", Iaşi, 1939.
Thes. l. Lat./ Thesaurus = *Thesaurus linguae latinae*, Vol. V., 2, Fasc. III, *elaboro–emetior*, Lipsiae, 1933; Vol. VII., 2, Fasc. X, *linearius–locus*, Leipzig, Teubner, 1987.
Vinereanu, DEIE = Mihai Vinereanu, *Dicţionar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, Bucureşti, Alcor Edimpex, 2008.
Vulgata = *Biblia Sacra Vulgatae editionis*, ... Venetiis, apud Nicolaum Pezzana, MDCCXXXVII.
Zamfir, 2005 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al VI-lea – al XVII-lea)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. I, 2005, vol. II, 2007.

A ARĂTA, A ARETA, A ARRETA, ARĂTOS

(Abstract)

The verb ***a (se) arăta*** 'to show (itself/ oneself)', with its variants (regional) *a areta*, (old) *a arreta*, is the result of a convergence between Late Latin ***ēlātō, -āre*** 'to make known', Late Latin ***ēlĭtō, -āre*** **'**to show (magic powers)' and Vulgar Latin ****arreptō, -āre*** 'to rate', 'blame' (from Latin *arreptus*). Due to the lack of any semantic continuity, there is no etymological relationship between Vulgar Latin ****arrectō, -āre*** 'to straighten' (from Latin *arrectus* 'raised', 'made straight', 'pricked up', 'stiff') and Romanian ***a arăta***. An "etymological convergency" occurs when two or three dissimilar Latin etyma converge to form a single Romanian word, provided that their normal phonetic evolutions include clear semantic continuity from each Latin word to their Romanian result. A fuller definition of each of the verbs is as follows: Romanian a (se) ARĂTA (other phonetic variants: *areta, arrăta, arreta, arâta*) – 'to show (up, oneself), to exhibit', to point out/to, to look (well/ ill), to betoken, to evince, to teach, to omen'; (only in the 16th c. *a arreta*: 'to beckon, to denounce, to accuse, to rate, to blame, to smite to, to correct, to punish'). Latin ĒLĀTŌ, -ĀRE 'to make known, to preach, to teach, to announce' (6th century, by Cassiodorus, *Compl. in act.* 5, 17, 1386A; *Thesaurus*, V_2, 326, cf. REW1, 2837), frequentative of Latin *efferō, extulī, ēlātum, efferre* 'to carry out, to bring out/forth, to exhibit, to make known, to expound, to show oneself, to manifest'. Latin ĒLĬTŌ, -ĀRE 'to show magic powers, to make magic signs' (6th century, by Gregory of Tours, *Gl. Mart.* I, 542; *Thesaurus*, V_2, 393), from Latin *ex-* and *lĭtō, -āre* 'to obtain/ give (good) omens (from sacrifice)'. Vulgar Latin *ARREPTŌ, -ĀRE 'to rate, to blame, to reprove, to smite, to punish, to denounce, to learn', frequentative of Latin *arripiō, arripuī, arreptum, arripĕre* 'to take hold of, to snatch, to attack, to denounce, to seize, to learn'.

The adjective ***arătos*** 'good-looking, handsome' was inherited from Vulgar Latin ****ēlĭtōsus*** 'who or what shows good omens', being the derivative of Latin *ēlĭtāre* 'to show/ display (magic powers)' and it retains the oldest meaning of Latin *lĭtāre* 'to give (good) omens'. This derivative belongs to the Late Latin period, because the today Romanian verb *a arăta* 'to show' without any determinative has totally lost one of its oldest Latin initial meanings: 'to look well'.

Cuvinte-cheie: lat. *elatare, efferre*, *elitare, litare*, **arreptare, arripere*, rom. *a arăta*, verbe latine frecventative, continuitate semantică, etimologii convergente.

Keywords: Lat. *elatare, efferre*, *elitare, litare, *arreptare, arripere*, Rom. *a arăta*, Latin frequentative verbs, semantic continuity, convergent etymologies.

Bucureşti, Şoseaua Iancului nr. 10, apart. 40
pczboerescu@yahoo.com
http://arh.pub.ro/parvu/

BDD-A24870 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 22:55:20 UTC)